

INFORMAČNÍ VZDĚLÁVÁNÍ 2020: VÝSLEDKY PRAVIDELNÉHO PRŮZKUMU

Zpracovala: PhDr. Pavla Vizváry, Ph.D.

METODOLOGIE A LIMITY ŠETŘENÍ

Pravidelný průzkum prováděný IVIG AKVŠ si jako každé dva roky kladl za cíl popsat stav informačního vzdělávání a informační gramotnosti na českých veřejných vysokých školách, které jsou členy AKVŠ. Elektronický dotazník v Google Formulářích se zaměřil na obsah a formu informačního vzdělávání (dále IV), klíčové faktory pro aktivity IVIG a letos speciální oblast zaměřenou na dopady protiepidemiologických opatření. Proti předchozímu běhu byla část otázek upravena, aby byly získány přesnější výsledky (zejména byly doplněny pokyny k vyplňování u otázek, které přinesly za rok 2018 nekonzistentní výsledky). Bohužel, otevřené otázky ukázaly, že přesto některé responze nereflektovaly výslovně uvedené pokyny (např. využití desetinné tečky místo čárky, omezení počítaných konzultací na delší 20 minut). Protože ne vždy bylo možné takto ovlivněné responze identifikovat, byla zpracována data tak, jak byla odevzdána, a předpokládané problémy jsou výsledků uvedeny (viz níže).

Pro dosažení cíle pokrýt co největší část populace výzkumu bylo využito spolupráce vedení IVIG i AKVŠ, které e-mailem oslovily členské knihovny. Pro zvýšení návratnosti po prvním oslovení byly zaslány dvě plošné upomínky, po kterých následovalo cílené oslovení knihoven, které do té doby nereagovaly. Některé knihovny dotazník z různých důvodů úmyslně nevyplnily, část své rozhodnutí zdůvodnila – Knihovna VŠCHT vzhledem k silné integraci do NTK nemůže relevantní hodnoty zjistit, Knihovna FSS MU oficiálně v roce 2020 žádné aktivity v oblasti informačního vzdělávání nerealizovala.

Ve výsledku se podařilo v období 8. 6. 2021 až 23. 6. 2021 (s doplněním jedné responze 8. 7. 2021) získat odpovědi z 22 vysokých škol, přičemž Univerzita Karlova dodala 13 responzí, Masarykova univerzita sedm a VUT čtyři. Vícenásobné responze z jedné univerzity byly způsobeny tím, že informační vzdělávání zde není centralizované, proto každá knihovna, která si sledované aktivity řídí sama, zaslala odpovědi za sebe. Níže uvedené výsledky proto reflektují celkem 43 responzí.

IV V KONTEXTU KNIHOVNY A ŠKOLY

Jak ukazuje tabulka 1, zapojených 43 knihoven se pohybují na velmi široké škále velikosti, od dvou do 63 zaměstnanců, kdy nejvíce knihoven se pohybuje okolo 14 zaměstnanců (lehce méně pak v přepočtu na úvazky). Čtyři knihovny uvedly, že v roce 2020 se IV nevěnoval žádný z jejich zaměstnanců, naopak dvě knihovny (z hlediska celkového počtu zaměstnanců jedny z největších) vykázaly dokonce 10 zaměstnanců. Nicméně jedna z těchto knihoven pak neupřesnila počty úvazků a druhá uvedla jen 0,2, což je překvapivé. Třetí knihovna s největším vykázaným rozsahem IV z hlediska počtu zaměstnanců deklarovala sedm zaměstnanců a současně sedm úvazků. Typicky se knihovny pohybovaly kolem 3 zaměstnanců (v přepočtu na úvazky 1 až 1,5) věnujících se IV.

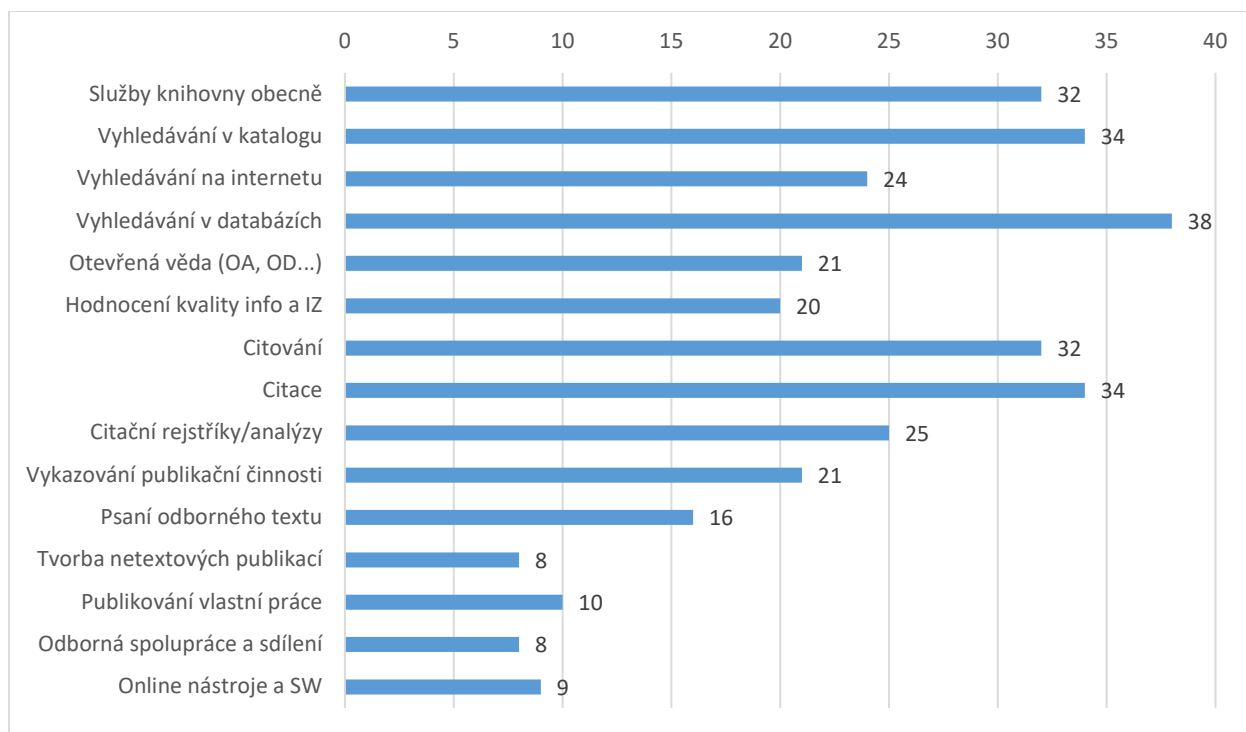
	počet zaměstnanců	počet úvazků	počet zaměstnanců v IV	počet úvazků v IV
N validní	43	42	43	38
chybějící	0	1	0	5
Průměr	18,07	16,6093	3,12	1,5329
Medián	14,00	13,4400	3,00	1,0000
Minimum	2	1,45	0	,00
Maximum	63	61,11	10	7,00

Tabulka 1 Statistika zaměstnanců

Přestože se dotazník opakovaně dotazuje na to, zda existuje v dlouhodobém záměru vysoké školy zmínka o informační gramotnosti či IV, šest knihoven odpovědělo, že neví, a 14 knihoven, že neexistuje. Ne příliš pozitivní výsledek přinesla i otázka, zda se podílí knihovna na nastavování strategií a politik vysoké školy v tématech řešených v IV (např. antiplagiátorská politika), kdy dvě knihovny neví a zbývající školy mají zcela rovnoměrné zastoupení v odpovědích ano a ne (20 škol pro každou z odpovědí). Tyto dvě otázky se zaměřily na klíčové faktory pro prosazování IV v rámci školy a nepochybně ovlivňují výsledný rozsah, formu a obsah IV. Jistě není možné všechny negativní odpovědi dávat za vinu knihovníkům, oblast by si ale zasloužila bližší kvalitativní zmapování, identifikaci bariér a podporu při hledání jejich omezení.

TÉMATA IV

Stejně jako v předchozím běhu šetření, i letos bylo nabídnuto 14 témat lekcí, kdy došlo ke zpřesnění, že knihovna má vybrat pouze ta témata, kterým věnuje více než polovinu jedné lekce (viz graf 1). Knihovny vybraly v průměru 8,3 témat a některé využily také možnost dopsat jiná témata (ta se ale výrazněji neopakovala). Novinkou byla možnost uvést téma, které knihovna řeší, přičemž se nejedná o standardně rozšířené téma, přestože by si to zasloužilo. Zde se objevila témata (některá jmenovaná byla zařazena pod tematicky širší oblast): akademická integrita, predátorské časopisy, vizualizace dat, kreativní techniky, timemanagement, efektivní čtení, nástroje pro výzkum, správa webu. Jako možná inspirace dalším knihovnám mohou sloužit i dva uvedené nástroje jmenované mezi tématy lekcí, a to Publon a Writefull.

Graf 1 Témata lekcí (n=40)

Jako pomůcka pro definování obsahu, formy i strategie IV by měly sloužit standardy informační gramotnosti. Pro oblast vysokých škol je klíčovou autoritou ACRL, které od roku 2015 podporuje Framework for Information Literacy for Higher Education. Po zkušenosti z minulého běhu jsme se nedotazovali na dílčí témata rámce, ale omezili jsme se na dotaz ohledně využití standardu, příp. jeho znalost. Ukázalo se, že jen asi čtvrtina knihoven s ním pracuje, pouze jedna pak intenzivně, pro zbytek to není podstatný standard. Jasně převažující odpověď ale byla „Ne, neznám(e) ho“, kterou zvolilo 24 knihoven. Vzhledem k rozšíření standardu v zahraničí, jeho podpoře a potenciálu, kdy standard reflektuje aktuální vzdělávací trendy, ale také k množství inspirace, kterou lze využít přijetím zahraniční zkušenosti a materiálů, by bylo vhodné, aby se rámec s podporou IVIG více rozšířil i do českých vysokoškolských knihoven.

ROZSAH IV

Dotazník tradičně zahrnuje otázky na rozsah IV (viz tabulka 2). I přes upřesnění otázek po předchozí zkušenosti je nutné brát zjištěné hodnoty s rezervou, protože některé komentáře ukazují, že knihovny k počítání přistoupily velmi různě a někdy nerespektovaly zadání (co vše mají do počtu jednotek zahrnout). Uvedená maxima ukazují na významné zkreslení průměru extrémními hodnotami, proto je vhodnější posuzovat rozsah podle mediánu. Podle něj samostatné i povinné předměty nejsou časté. Od nejčastějšího se lze setkat s povinnými odbornými předměty (aspoň jeden vykázalo 20 knihoven), volitelnými samostatnými předměty (14 knihoven), povinnými samostatnými předměty (12 knihoven) a nejméně s volitelnými odbornými předměty (7 knihoven). Výrazně častěji knihovny realizují jednorázové přednášky či školení, případně podporují individuální konzultace.

	individuální konzultace	jednorázové školení	volitelné odborné předměty	povinné odborné předměty	volitelné samostatné předměty	povinné samostatné předměty
N validní	41	41	35	38	38	37
chybějící	2	2	8	5	5	6
Průměr	95,34	23,76	1,94	34,68	0,95	1,14
Medián	15,00	6,00	0,00	1,00	0,00	0,00
Modus	0	0	0	0	0	0
Minimum	0	0	0	0	0	0
Maximum	933	268	42	1187	5	11
Spodní kvartil	1,50	2,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Horní kvartil	81,00	30,50	0,00	5,00	1,00	1,00

Tabulka 2 Počet jednotlivých forem IV

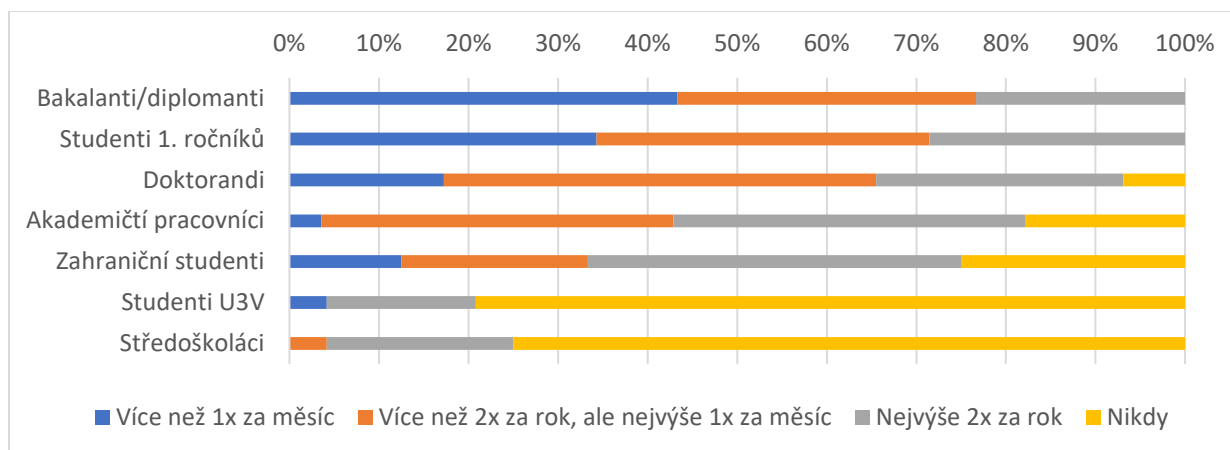
Právě u konzultací je největší problém zkreslení. Podle zadání měl být uveden „počet soustavnějších konzultací delších než 20 minut“, ale to (alespoň některé) knihovny nedodržely, jak ukazují komentáře typu:

- „konzultace emailem, tel., zoom, fb od 5 -20 min“
- „v individuálních konzultacích jsou zahrnuty exporty dat z databáze, která nebyla on-line dostupná studentům (ti často nevěděli jak vypadá a co v ní lze najít, takže ne vždy šlo o jednoduchý export dat, ale knihovník za studenta "ladil" rešeršní dotaz - celkem cca 700 exportů), + byl velký nárůst dotazů na správnost citací“

Tyto komentáře byly shromážděny v žádosti o vysvětlení při uvedení počtu vyššího než 50 v některé položce. Na tuto žádost ale reagovala jen malá část knihoven. Další komentáře ukazují i problém, že počet konzultací není sledovaný („Konzultace (100) probíhaly průběžně, není možné stanovit přesné číslo, neevidovali jsme“). Jindy se jedná o vysoký počet, který pravděpodobně není chybou výpočtu, ale spíše přechodným stavem („Jednorázové přednášky a školení jsou u nás v rámci projektu ESF (...), kde probíhá deset lekcí osmihodinových školení k práci s databázemi, ta se v průběhu semestru realizují několikrát a jsou určena pro ak. pracovníky a doktorandy, další školení převážně opět pro práci s databázemi jsou určena pro ostatní studenty Bc. a Mgr. studia.“). Zbývající komentáře se nevyjadřovaly k počtu, ale k obsahu (zaměření na databáze, citace, ale i metodologii výzkumu, rešerše nebo publikování).

FORMA A ZPŮSOB IV

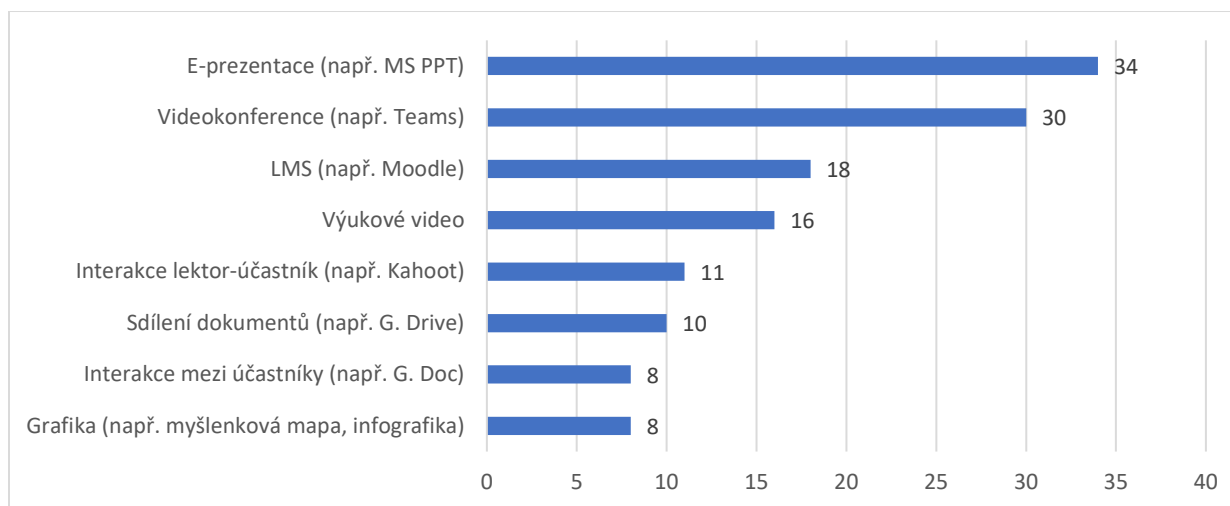
Aktivity informačního vzdělávání byly nejčastěji cílené na bakalanty/diplomanty, následovali studenti prvních ročníků. Třetí nejčastější skupinou byli doktorandi, nicméně zde se již našly dvě knihovny, které se této skupině vůbec nevěnovaly. Výjimečné je zacílení na studenty univerzit třetího věku a středoškoláky (viz graf 2). Zajímavé zjištění je zacílení u zahraničních studentů – ne samo o sobě, ale v kontextu toho, že více než polovina knihoven (54 %) nabízí lekce výhradně v češtině (18 dalších knihoven pak výhradně v angličtině a jedna i v jiných jazycích). To by mělo znamenat, že některé knihovny sice oslovují zahraniční studenty, ale svými lekci v češtině, což pravděpodobně snižuje jejich dopad.

Graf 2 Cílové skupiny IV

Návazně jsme zjišťovali, jaký byl poměr vybraných formátů výuky. Ten byl velmi vyrovnaný u otázky, kdo definuje řešená témata, i u a/synchronní výuky, kdy většina knihoven volila kombinaci těchto přístupů. Přesto devět knihoven vykazalo výhradně volbu témat na objednávku proti sedmi knihovnám, kde téma volí výhradně knihovna. Méně extrémů bylo v druhé položce, kde výhradně synchronní výuka probíhala na šesti knihovnách a výhradně asynchronní ve čtyřech knihovnách. Proti tomu naprosto nevyrovnaný byl výsledek u poslední sledované položky, kdy jasně převažovala distanční výuka proti prezenční. Nepochybně se jedná o dopad protiepidemiologických opatření, kterým se budeme věnovat v další části výsledků.

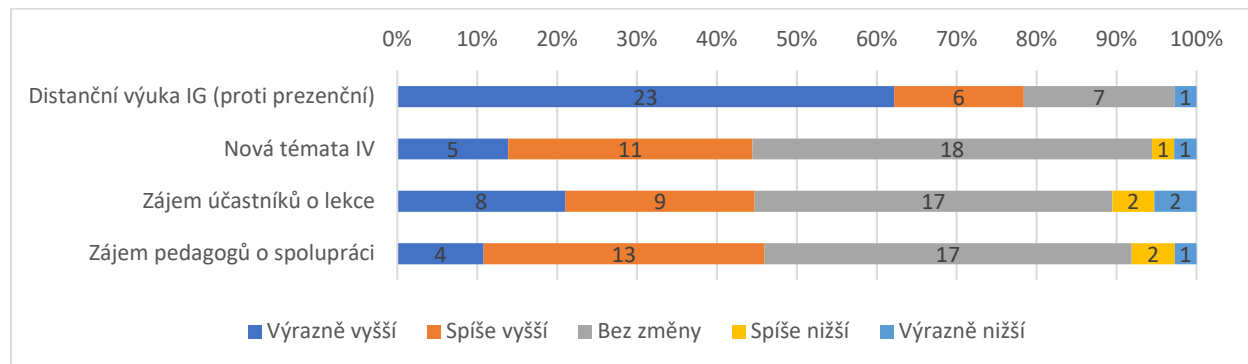
Nejen kvůli rozšíření distanční výuky, ale i s ohledem na aktuální výukové trendy jsme se dále zajímali o využívané elektronické nástroje při výuce. Z osmi nabídnutých knihovny volily v průměru 3,5 (od žádného po sedm). Nejrozšířenější sice byly podle očekávání elektronické prezentace, ale poměrně blízký výsledek získaly videokonference. Zajímavé je naopak malé zastoupení LMS s ohledem na to, jak dlouho jsou tyto systémy využívány a kolik jim bylo věnováno pozornosti nejen v aktivitách IVIG. Podobné zastoupení získala výuková videa, jejichž využití je stále běžnější v ČR i v zahraničí. Poměrně malý výskyt byl zjištěn u nástrojů pro interakci mezi různými subjekty a u grafiky, přestože právě ty mohou pozitivně ovlivnit atraktivitu materiálů i jejich edukační efekt. I tento výsledek by měl být zohledněn v rámci dalších aktivit pracovní skupiny IVIG.

Graf 3 Elektronické nástroje využité při IV

DOPAD PROTIPATŘENÍ PROTI COVID-19

V roce 2020 se knihovny musely vyrovnávat s řadou dopadů společenské zdravotní situace. Důsledky pro informační vzdělávání byly znatelné, proto jsme se rozhodli toto téma zohlednit několika otázkami. Respondenti potvrdili největší dopad na posílení distanční výuky proti prezenční, ale silné byly i ostatní zjišťované faktory: více nových témat v IV, vyšší zájem účastníků o lekce i vyšší zájem pedagogů o spolupráci. Opačný trend sice některé knihovny také vykázaly, nicméně se jednalo ve všech případech o jednotlivé výjimky.

Graf 4 Změny vlivem proticovidových opatření

V důsledku bychom mohli vyvodit, že pro IV byl dopad v podstatě velmi pozitivní. To podporuje také výsledek otázky, co mají knihovny zájem zachovat i po skončení tohoto problematického období. Většina knihoven by ráda zachovala zejména materiály (29 knihoven) a online lekce (28 knihoven), jen o něco méně online konzultace (25 knihoven) a spolupráci s pedagogy (22 knihoven).

Nicméně pro knihovny toto období rozhodně neznamenal jen pozitivní důsledky, ale také řadu výzev, se kterými se musely vyrovnat. Otevřená otázka přinesla řadu zjištění, která jsme klasifikovali do tří oblastí: distanční výuka (a nástroje pro ni), organizace práce a potřeby cílové skupiny.

Distanční výuka představuje již několikrát řešený trend pro toto období. Některé knihovny se mu začaly věnovat v podstatě bez předchozí zkušenosti, jiné navázaly na to, co již dělaly, ale změnil se rozsah a způsob využití. Výrazně se zvedla zejména využívanost výukových videí. Nová podoba výuky měla dopad na dílčí aspekty výuky, jmenována byla problematická aktivizace účastníků (k té jsme se vyjadřovali již výše u využívaných nástrojů) a výrazně nižší návratnost při online sběru zpětné vazby. Nový přístup se některým knihovnám tak osvědčil, že mají zájem u této formy výuky zůstat. Jiné knihovny narazily na problémy ne na straně lidské, ale v podobě nevyhovujícího vybavení, prostor apod. Jedná se sice o problém řešitelný lépe než třeba motivace lidí, ale i tak by neměl být ignorovaný.

To souvisí s potřebou změny organizace práce, která byla v dotazníku také často reflektovaná. Knihovníci se museli s touto změnou vyrovnávat na různých úrovních:

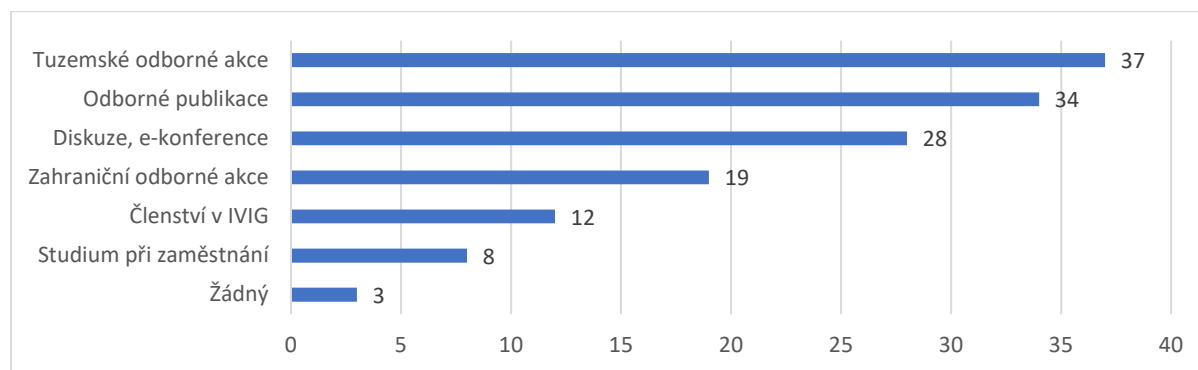
- Vlastní osoba: homeoffice poznamenalo práci v různých směrech, někteří lidé měli problém s technikou (např. nedostatečné připojení k internetu), bylo nutné najít si pracovní prostor a zařízení, když „připojení“ museli být všichni (např. děti, které měly online výuku), nebo třeba se sebeřízením, motivací atd.,
- Pracovní kolektiv: řízení virtuálních týmů má proti těm fyzickým řadu specifík, chybí „rozhovory u kávy“, problém může být kontrola práce atp.,
- Externisté: některé knihovny začaly využívat více spolupráci s externími lektory, méně se také jevila jako problém geografická vzdálenost, což umožňuje využít mnohem širší škálu externistů,

- Uživatelé: knihovny deklarovaly problém s navázáním a udržením kontaktu s uživateli, chyběly aktivity typu „seznámení s knihovnou“ pro studenty prvních ročníků atp., nutné bylo také posílení (online) propagace IV.

Různé faktory také pozměnily potřeby cílové skupiny IV. Celé školy musely vyjít z tradičního komfortního prostředí a nastavit online výuku. Některé knihovny to vnímaly jako možnost pro posílení své pozice, kdy začaly nabízet pomoc v tomto přechodu. Sloužily tak jako technická podpora formou online konzultací. Nová situace také ukázala „nutnost zvýšení počítačové gramotnosti akademických pracovníků“, která může představovat další potenciál pro podporu IV.

IVIG A JINÉ ZDROJE PRO ROZVOJ PRACOVNÍKŮ V IV

Proti pohledu do nedávné minulosti se poslední část dotazníku zaměřila na aktivity pro budoucí rozvoj IV, zejména formou podpory pracovníků. V knihovnách pro rozvoj pracovníků v IV jasně převažuje využití odborných akcí, těsně následované odbornými publikacemi. Poměrně rozšířené je také uplatnění diskuzí a elektronických konferencí. Již znatelně méně využívané jsou zahraniční odborné akce, nicméně vzhledem k jejich finanční a jiné náročnosti se výsledek nedá považovat za špatný. Naopak výraznou intervencí by zasloužil výsledek členství v IVIG vzhledem k tomu, o jak dobře dostupný zdroj pro sdílení zkušeností se jedná a jak snadné může být zapojení nových knihoven nebo dalších pracovníků. Poslední varianta, kdy tři knihovny nezajišťují žádným způsobem rozvoj svých pracovníků, je sice zastoupena výjimečně, nicméně by neměla být ignorována. Informační vzdělávání totiž bezpochyby patří mezi oblasti, kde je celoživotní učení nevyhnutelné.

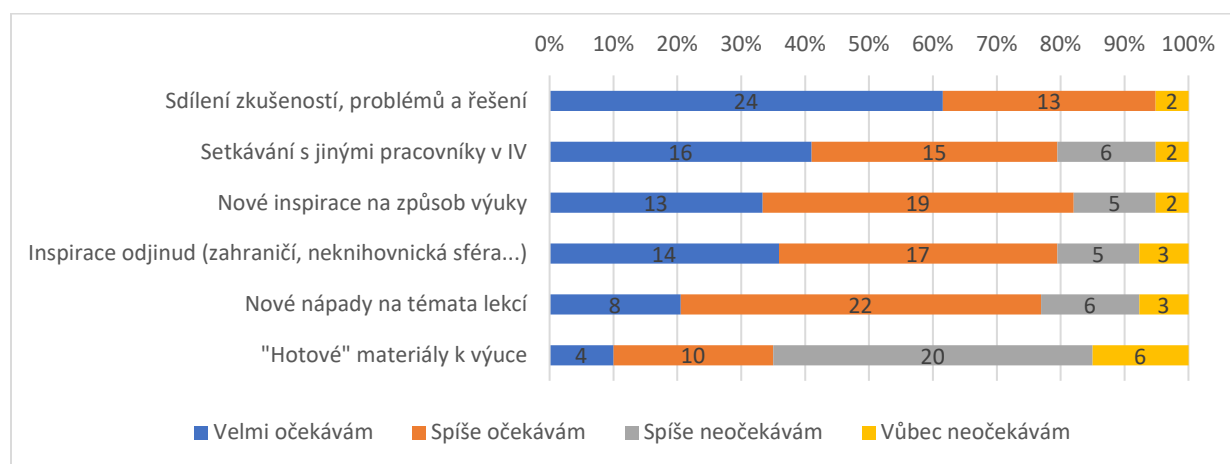
Graf 5 Způsob profesního rozvoje pracovníků v IV

Dopad IVIG je omezený i ve využití dokumentů při definování obsahu lekcí a tvorbě strategie IV. (Knihovny měly možnost uvést i jiná využití, ale zde byl získán jen jeden podnět, a to hodnocení knihovny.) Z dokumentů nejčastěji našly uplatnění ty vytvořené AKVŠ, ale i s nimi v letech 2019-2021 pracovala jen třetina knihoven, ostatní zdroje získaly méně než 20% využití (jiné zahraniční knihovnické organizace 7 knihoven, IVIG 5 knihoven a ACRL 4 knihovny). Zde by jistě další pozornost zasloužilo zjištění, které další zahraniční zdroje našly uplatnění, protože by mohly pomoci i jiným knihovnám, a jaké jsou důvody tak nízkého využití materiálů od IVIG. Lze očekávat, že roli hraje jejich zastaralost a špatná dostupnost, což podporuje nutnost revize jak dokumentů, tak i webové stránky IVIG.

Pro samotnou pracovní skupinu IVIG jsou zásadní podněty spojené s jejím pravidelným seminářem, protože se jedná o jednu z hlavních aktivit této skupiny. Pro zlepšení organizace a návštěvnosti byla zařazena série otázek. Z výsledků vyplynulo, že ideální termín neexistuje. Každý měsíc roku (kromě prosince) byl zastoupený dvěma až třemi návrhy, výraznější zastoupení získalo jen září (8x), a to hlavně jeho první týden (5x). Mezi bariéry účasti respondenti řadili čas, termín, vzdálenost a nezajímavý program, ale také povinnosti rodinné či pracovní (problém malé podpory vedení). Uvedena byla i konkurence NASIVu, které se snažíme předcházet spoluprací a pravidelným střádáním (každý

rok se koná buď NASIV, nebo IVIG seminář, ne obě akce). Podnětem, na který bychom ale rádi reagovali, je špatná informovanost potenciálních účastníků před akcí.

Zjištěná očekávání od semináře by měla být reflektována v obsahu i formě semináře. Znatelně nejsilnějším očekáváním je sdílení zkušeností, problémů a řešení. V semináři by tedy měla být podporována prezentace současných aktivit knihoven s dostatečnou podporou diskuze (např. panelové diskuze, neformální diskuze o přestávkách, interaktivní možnosti, např. s využitím aplikace sli.do atp.). Důležitou roli neformální části programu podporuje i druhé nejrozšířenější očekávání – setkávání s jinými pracovníky v IV. Vzhledem k limitům online konferencí tyto výsledky podporují návrat k prezenční formě semináře, případně alespoň k hybridní formě, a důraz na zajištění dostatečného sociálního kontaktu mezi účastníky. Poměrně srovnatelné (a stále dostatečně vysoké) zastoupení získaly tři oblasti inspirace na nové aktivity – způsob výuky, témata lekcí, příp. podněty přenositelné z jiných oblastí, jako je zahraničí nebo neknihovnická sféra. Naopak spíše mimo oblast zájmu stojí získání „hotových“ materiálů k výuce.

Graf 6 Očekávání knihoven od IVIG semináře

Mezi nejzajímavější zjištění z dotazníku patřily oblasti pro sdílení – některé na úrovni poptávky, ale mnohem více na úrovni nabídky. Ta jistě bude reflektována nejen v rámci IVIG semináře, ale i v dalších formátech sdílení, které bychom rádi podporovali. Mezi ty patří mj. pravidelná online setkávání s daným tématem pro výměnu zkušeností, která se objevila také mezi přáními respondentů v dotazníku. Objevila se zde jak tradičnější témata, tak i nové nástroje a oblasti zájmu, širší i velmi konkrétní oblasti (řazeno abecedně):

- Citování: citace, plagiátorství, Turnitin, antiplagiátorské nástroje...
- EIZ: vyhledávání, Scopus a WoS, scientometrie...
- Grafika: infografika, typografie...
- Kritické myšlení: efektivní čtení, myšlenkové mapy...
- Nástroje pro e-learning/online výuku: online cvičení; Moodle, Mahara; Prezi a Prezi video, Instagram...
- Prosazování IV: komunikace s vedením o významu IV/IG, zavádění povinných předmětů...
- Provoz helpdesku
- Tvorb vlastní práce: odborné psaní, Writefull, prezentování a obhajoba diplomové práce...
- Vykazování publikační činnosti: RIV, institucionální repozitáře...
- Zapojení a aktivizace studentů: gamifikace, vzájemné hodnocení studenty, mentoring studentů při vzdělávání, metody transakční analýzy ve výuce (práce se skupinou, řešení konfliktů) ...

Zjištěná témata poslouží při organizaci různých aktivit IVIG. Vracet bychom se k nim chtěli jak při tvorbě obsahu IVIG semináře, tak i při plánování případných dílčích akcí a workshopů. Nejvíce bychom je i témata zjištěná v příštích bĕzích dotazníku, využili při zprostředkovávání přenosu dobré praxe formou mentoringu a stáží, kterých bychom se rádi v nejbližších letech věnovali více, protože tuto formu považujeme za velmi efektivní pro přenos dobré praxe a zkušeností, což je jeden z hlavních cílů pracovní skupiny IVIG.